

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

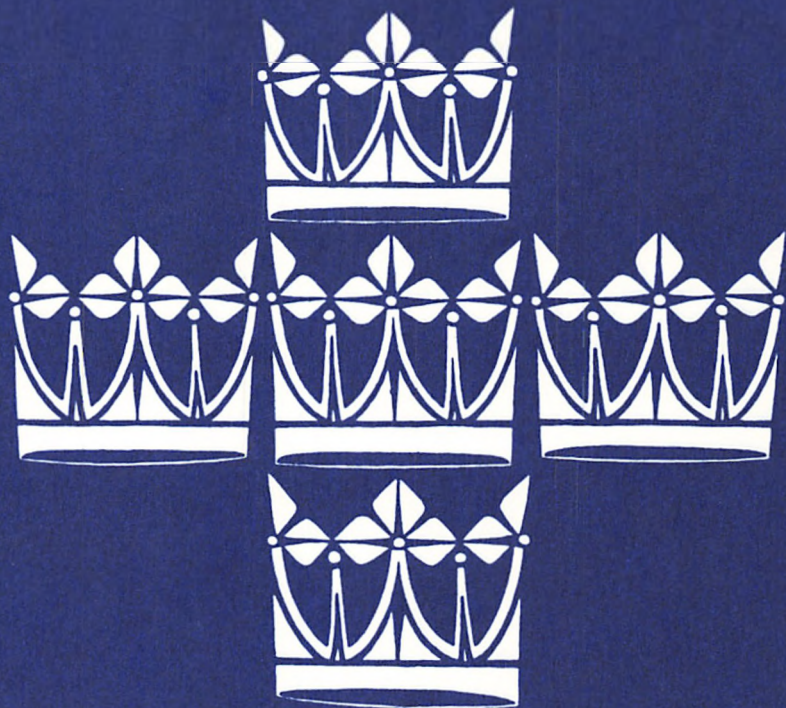
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HERALDISK TIDSSKRIFT

Bertil A. Frosell
Med kors og klosterregel 9

Clara Nevéus
Ett problematiskt vapenmotiv: Lapplands vapen 27

Harald Nissen
Arenfeldt, von Dewitz og Urne - eller heraldikkens nytte.....33

Dette hæfte er udgivet med støtte fra Nordisk publiceringsnævn
for humanistiske tidsskrifter og Alfred Goods Fond.

Vejledning til forfatterne

Manuskripter indsendes til redaktionen i et eksemplar, mens forfatteren selv beholder en kopi. Redaktionen påtager sig intet ansvar for uopfordret indsendte manuskripter, billeder m.m., men returnerer i øvrigt billedmateriale efter brugen.

Manuskripter maskinskrives på A4-ark med 1 1/2 linjes afstand og 4-5 cm bred margen. Forkortelser bør så vidt muligt undgås (altså ikke H.T. eller lignende, men: Heraldisk Tidsskrift). Egentlige artikler skal være forsynet med et kort resume på engelsk, tysk eller fransk. Redaktionen kan i givet fald være behjælpelig med oversættelsen.

Noterne markeres med et svævende tal (uden parentes) i brød- eller billedtekst, noterne skrives for sig og nummereres fortløbende. Titlen på de bøger og tidsskrifter, der henvises til, kursiveres eller understreges, og både forfatter, titel og udgivelsessted og -år medtages.

Billeder: Billedtekster skrives ligeledes for sig og nummereres fortløbende. Der bruges betegnelsen Ill./ill. både i brød- og billedtekst. Billedernes omtrentlige placering i brødteksten markeres i margenen. Billedforslag med tilhørende undertekster vedlægges samtidig med at manuskriptet indsendes. Billedteksterne skal foreligge på et af de skandinaviske sprog samt på resumeets sprog.

Håndskrevne rettelser bør ikke forekomme i manuskriptet. Når manuskriptet er godkendt og korrekturen foreligger, kan rettelser mod manuskriptet, herunder udvidelse af tekst eller noter, ikke ventes fulgt af redaktionen. Dersom rettelser mod manuskript er tvingende nødvendige, betales de af forfatteren.

Efter udsendelsen af tidsskriftet får forfatteren et antal heraf, svarende til antallet af trykte sider i artiklen.

Anmeldelser forsynes med overskrift af følgende indhold og med tegnsætning som anført: Forfatterens/forfatterens navn/e: Bogens titel (evt. undertitel eller skriftrække). Udgivelsessted, forlag, årstallet på titelbladet. Antal sider (cvt. romertal + arabertal, f.eks. XII, 356 s.). Ved illustrerede værker antal plancher eller blot ill., antal kort. Pris i oprindelseslandets valuta.

Med kors og klosterregel

Johanniternes ældre heraldik - særligt i Skandinavien

Af Bertil A. Frosell

Institution og individ

Heraldikken og Johanniterordenen er nogenlunde lige gamle. Johanniterne begyndte som hospitalsbrødre i korsfarenes Jerusalem, men de blev snart også aktive i de kristnes forsvar mod muslimerne. Herved blev ordenen militariseret og fik en særlig tilknytning til den ridderlige stand. Allerede i begyndelsen af 1100-tallet havde ordenen udviklet en række af sine karakteristiske træk: Den blev en militært organiseret, international ridderorden, hvis medlemmer aflagde munkeløfter, og stod uden for de lokale biskoppers jurisdiktion. Ordenens kald var at beskytte troen - om nødvendigt i kamp - og at "være de fattiges tjenere i sygehuse og hospitaler" ud fra den tanke, at de nødlidende repræsenterer Christus. I det samme århundrede vandt ordenen indpas i Skandinavien, hvor den med tiden blev organiseret i et priorat "Dacia" med en - efterhånden aftagende - tilknytning til det tyske storpriorat. Prioratet Dacia blev ledet fra Antvorskov Kloster, men der herskede ikke altid samdrægtighed mellem de skandinaviske brødre.

Efter at være blevet fordrevet fra Det hellige Land, fik ordenen fra 1310 sit centrum på Rhodos. Da også Rhodos gik tabt til tyrken, måtte ridderne så at sige stå uden fast grund under fødderne fra 1523, og indtil kejser Karl V i 1530 stillede Malta til ordenens disposition.

I det 12. og 13. århundrede anvendte ordensmedlemmerne typisk embeds- eller

konventssegl. Seglene kunne f.eks. indeholde et kors, Guds Moder, Johannes Døbers hoved på et fad eller samme helgen i hel skikkelse og Guds Lam, som Johannes viste hen til. Stormesteren Philibert de Naillac bestemte i 1420, at prioraterne skulle indsende aftryk af deres segl. Stormester Zacosta traf i 1467 endvidere bestemmelser vedrørende seglbrugen i prioratet Dacia. Hvert ordenshus i prioratet skulle have sit eget segl, som skulle opbevares under alle brødrenes segl i det pågældende hus. Seglet måtte kun anvendes med samtykke fra disse brødre, og de skulle overvære brugen. Måske er det baggrunden for, at man i 1472 møder et nyt konventssegl i Ducholm.² *Konvents- eller "hussegl"* optræder i øvrigt i Skandinavien gennem hele den her behandlede periode (ill. 1). Særlige *embedssegl* ses mest fra et stykke inde i 1400-tallet.

Johanniterne var ikke så asketiske med hensyn til brug af *personlige segl* - herunder med afbildning af personlige våbenskjolde - som Den tyske Orden. Fra slutningen af 1200-tallet bliver det mere almindeligt, at Johanniterbrødrene anvender slægtsvåben.³ Man ser en tendens til en personliggørelse og heraldisering af johanniterseglene. Samtidig blev det gamle kirkelige billedsprog stadig i vid udstrækning bevaret i ordenens mest officielle sammenhænge. Disse religiøse motiver har - særligt i tidlig tid - ligheder med, hvad der kendes fra andre ridderordener, særlig Den tyske Orden, men der optræ-

III. 1. Antvorskovs konventssegl med Johannes Døber og to patriarkalkors var i brug 1288 og blev benyttet endnu efter reformationen. Gengivet efter Danske Gejstlige Sigiller (nr. 500).

Seal of the priory of Antvorskov with John the Baptist and two patriarchal crosses. In use 1288 and even after the reformation.

der naturligvis også motiver, der er specielt karakteristiske for johanniterne. Forholdene i prioratet Dacia, hvorfra vi har segl fra sidste fjerdedel af 1200-tallet, ser ud til at passe ind i dette europæiske billede.⁴ Efter at have forekommet sporadisk hos de skandinaviske johannitere fra slutningen af 1200-tallet, tager de personlige heraldiske segl et opsving i 1400-tallet. En meget betydelig del af våbenskjoldene må anses for egentlige slægtsvåbener. Også hos ordensfolk uden for Johanniterordenen findes der iøvrigt en del danske eksempler på segl med heraldiske våben. Af rene bomærker optræder i de skandinaviske johanniters segl vist nok kun et enkelt - i 1477.⁵

Det var ikke ordensriddere, der brugte

seglene i Dacia. Hvis der overhovedet har været skandinaviske ordensriddere, har deres tal aldrig været stort, og de har tilsyneladende ikke stået for den daglige administration. De ledende skikkelser var præstevede, men brødrenes kirkeretlige stilling er ofte uklar, og deres sociale niveau synes at have været ganske svingende. Adelsskab var i hvert fald ingen ubetinget forudsætning for en karriere i ordenen her til lands, men kunne nok være en fordel.⁶

Væbner Svenning Andersen endte efter mange stridigheder med Ducholms prior med at få "sancti Johannis ordens kledher" og blev således knyttet til klosteret. Han havde fået frihed og frelse sammen med sin broder. Ridder Anders Offesen kundgør herom i et brev fra 1418, at han har hjulpet dem, "at de have fanget deres frihed af herskabet, da for frændskabs skyld og troskabs skyld da giver jeg og under dem min moders skjold og hjelm med mig." Det er et eksempel på, hvordan våbenretten virkede i et samfund, hvor den offentlige ret ikke havde skilt sig ud fra privatretten.

Brødrene optog Offesens brev i deres brevbog. Christian 1's adelsbekræftelsesbrev fra 1454, der også er optaget i brevbogen, omtaler ikke noget våben.

Svenning Andersens søn, Poul, blev prior i Ducholm, et kloster, som med Troels Dahlerups ord "på det nærmeste havde specialiseret sig i at være en forsørgelsesanstalt for forarmet lavadel." Brødrenes interesse i Svenning Andersens adelsskab skyldtes nok ikke kun snobberi. Man ville gerne kunne bevise, at hans gaver til klosteret var frit jordegods og ikke ulovligt selvejergods.⁷

Ordensbanner og -våben

Hos en af Johanniterordenens tidlige historikere, Giacomo Bosio, læser man, at pave Innocens II i 1130 foreskrev brugen af en standart med hvidt kors på rødt felt til brug i kampen mod de vantro. Det er sandsynligt, at brugen af dette banner virkelig går tilbage til en pavelig bevilling.⁸ I 1182 omtaler generalkapitlets statutter, at afdøde brødres bære blev dækket "af et rødt dække med hvidt kors". Omkring 20 år senere (i 1204 eller 1206) taler statutterne om en fanebærer, uden at der dog redegøres nærmere for flagets udseende.⁹ Mattheus Parisiensis († 1259) har i to manuskripter gengivet ordenens flag.¹⁰ Nærmere bestemmelser blev truffet af pave Alexander IV i 1259. Paven kendte den militære brug af korstegnet og var bekendt med, at ordenens ridderlige brødre ikke adskille sig fra dens andre brødre ved deres klædedragt, i modsætning til, hvad der var tilfældet i de fleste andre lignende ordener. Dette havde været med til at køle mange adelige brødres følelser over for ordenen. Paven tillod derfor, at ordenens ridderlige brødre måtte bære sort for at adskille sig fra de andre brødre. I krigstid måtte de bære rød våbenskjorte med det hvide kors påsyet, ligesom på ordenens flag.¹¹ Som det fremgår, måtte der tages hensyn til standsbevidstheden selv i en religiøs orden, hvor idealet var ydmyghed. Generalkapitlet tillod i 1278 alle kæmpende brødre (fratres armorum) at bruge den rød-hvide våbenskjorte.¹² Denne udvidede brug af det hvide kors på rødt felt modsvarer den sociale udvidelse af brugen af våbenskjold, som kendetegner det 13. århundrede.

På Rhodos og i de dertil knyttede besid-

delsr benyttedes korsskjoldet lige fra begyndelsen i våbengivelserne.

Det er tankevækkende, at det - udover ordenen selv - alene er paven, der optræder under flagets og våbenets tilblivelseshistorie. Det står i tydelig modsætning til traditionen om Den tyske Ordens våben. Tyskriddernes stormesters våben skal efter legenden være opstået således: Pave Cølestin IV benådede ordenen med dens sorte kors, kong Henrik af Jerusalem skænkede ordenen retten til at lægge et gyldent kors på det sorte kors, kejser Frederik II lod ordenen lægge et våbenskjold med rigsorten på korsene, og kong Ludvig den Hellige af Frankrig tillod, at korsenderne blev smykket med liljer.¹³ Det her ved antydede afhængighedsforhold til den verdslige magt har præget Den tyske Orden gennem hele dens hidtidige historie. Hvis kampbanneret bærer den feudale overherres mærke, så viste det i johanniternes tilfælde alene hen til Christus selv og hans jordiske stedfortræder - paven. Det stemmer hermed, at hævdelser af verdslig suverænitæt netop blev karakteristisk for Johanniterordenen. Bemærkelsesværdigt er det i den forbindelse, at et af johanniternes mest yndede møntmotiver lige fra den rhodensiske periode - vel efter venetiansk forbillede - er billedet af Herrens forløber - Johannes Døber - som overrækker den knælende stormester et korsbanner (ill. 2).

Johanniternes korsskjold møder vi også i 1300-tallet i Sverige. I Danmark begynder korsskjoldet først at optræde fra midten af 1400-tallet.

Den store foregangsmand i dansk johanniterforskning, Thomas Hatt Olsen, har gjort sig til talsmand for ideen om, at det johannitiske korsmærke har stået fad-

skrev således den 9. december 1198 til biskop Absalon, at der til Danmark var blevet sendt sådanne uværdige almissesamlere, som "falskeligt er blevet mærket med korsets tegn" på deres bryst.¹⁹

I 1278 blev det fastslået, at alle brødrene skulle bære sorte kapper med hvidt kors.²⁰

Stormesteren brugte - i Det hellige Land og på Rhodos - et (mønt)segl, hvor han på aversen ses knæle foran et patriarkalkors. Det samme byzantinske motiv blev på Rhodos anvendt på mønterne.²¹ Det fælles (mønt)segl for stormester og konvent viste på aversen konventet knælende foran et patriarkalkors. Patriarkalkorset forekommer også i Skandinavien, hvor det omkring 1300 anvendes hos johanniterne både i Danmark og Sverige. Dette kors havde dog - i modsætning til hos duebrødrene - ikke nogen særlig betydning for ordenens *heraldik*.²²

Af det hvide kors, som blev båret i fredstid, udviklede sig efterhånden det, man i dag kalder malteserkorset.²³ Fra begyndelsen af 15. århundrede fik korset mere og mere den nu anvendte form, selvom formen endnu i det 17. århundrede ofte var let svungen. Denne udvikling afspejler sig også i det skandinaviske materiale. Det splitarmede kors synes ikke fra centralt hold i ordenen at have været antaget som et egentligt ordensvåben, men alene som et "badge". På Rhodos optræder malteserkorset således ikke som alternativ til ordensvåbenet. Derimod er stormester Aubussons († 1503) ankerkors lejlighedsvis blevet mistolket som et ordensvåben.

Ordenens "badge" blev derimod visse steder taget i anvendelse til briseringer, og af og til møder man det i lokal brug som

selvstændigt våbenmærke i segl, som skjoldhoved etc. Denne specielle våbenføring genfindes bl.a. i Schweiz og særligt i "Balley Brandenburg", der endvidere udskilte sig ved at anvende fredstidsdragtens sorte grund i ordensvåbenet.²⁴ Her var der formentlig tale om et bevidst ønske om at profilere sig i forhold til resten af ordenen.

Et skjold med et svævende "johanniterkors" forekommer også i det skandinaviske seglmateriale. I Danmark ses det et par gange omkring midten af 1400-tallet, og i Sverige optræder det flere gange fra 1433 uden dog helt at fortrænge det egentlige ordensvåben (ill. 3).²⁵ Antvorskovprioreren, magister Peder Pedersens († 1503) gravsten, der næppe var ældre end 1530,

Ill. 3. Korsbroder Hans Julls segl, der viser Johannes Dober med lammet og et våben med johanniterkors, var i brug 1467. Gengivet efter Danske Gejstlige Sigiller (nr. 584).

The seal of brother Hans Jull was used in 1467. It shows John the Baptist with the Lamb and a coat of arms with the cross of the Order.

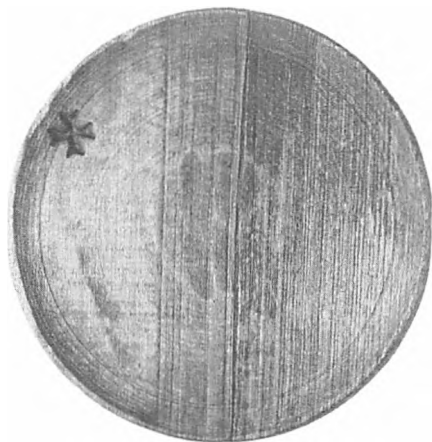
Ill. 4. Søren Abildgaards tegning (1756) af prior Peder Pedersens ligsten.

The drawing by Søren Abildgaard (1756) of the tombstone of prior Peder Pedersen.

bar på dexter side et ordensvåben og på sinister side et våben med et johanniterkorset (ill. 4).²⁶ Det er undtagelsen, at johanniterkorset i de skandinaviske segl optræder uden at indgå i et våbenskjold,²⁷ men før den hårdhændede bygningsændring i 1878 kunne man på nordre ydervæg af Sankt Hans Kirke i Odense se en rund blanding med johanniterkorset alene (mørkt på lys grund).

Korset - indskrevet i en cirkel - genfindes også på Eskil Thomsens kalk og disk fra Antvorskov, og som Brødet fra Himlen blev spist af en disk mærket med johanniterkorset, således også det daglige brød: En spisebrik af træ fra Antvorskov Kloster har et indbrændt johanniterskors (ill. 5). Korset forekommer endvidere hele to gange på en dørføj fra omkring år 1500 i Lundforlund Kirke en snes kilometer fra Antvorskov - her igen indfattet i en cirkel (ill. 6).²⁸

Johanniterkorset spillede ikke blot en visuel, men også en sproglig rolle. Fortolkningen af korset på dragten kom således til at indgå i ordenens optagelsesritualer.²⁹ Fra slutningen af 1400-tallet så man en sammenhæng mellem de otte spidser, som korset udviklede, og de otte saligprisninger. Også en sammenhæng med ordenens otte tunger har været på tale. I dansk-sprogede kilder tales der om at "give", "tage" og "have" kors. Ved optagelsen

Ill. 5. Middelalderlig spisebrik af træ fra Antvorskov.

Medieval platter from Antvorskov.

Ill. 6. Dørfløj med johanniterkors fra Lundforlund kirke.
Door with the cross of the Order from the church of Lundforlund.

holdtes "kors-øl", og ordensmedlemmet betegnes som "korsbroder" eller som "en ... søster, som kors bærer". Den, der ikke var ordensmedlem, betegnes som "uregelbunden enten med kors eller anden regel". Korset kommer da også med, når den tidligere johanniter Hans Tausen skal undsige sin klostertid. "Jeg lod mig tykke," skriver han, "at jeg kunne vel selv fortjene mig så meget og mere, end jeg havde behov til sa-

lighed, med mit kors og klosterregel, messer og korsang etc."³⁰

Kors og kombinationer

Man kom hurtigt ind på at gengive sit våben ved siden af ordensvåbenet for at vise, at man tilhørte ordenen. Allerede tidligt udvikledes der på Rhodos sædvaner vedrørende den indbyrdes placering af ordensvåbenet og andre institutionelle og personlige våbenskjolde efter deres relative betydning. Bortset herfra udviste man fra centralt hold i ordenen længe en vis heraldisk konservatisme - anderledes rundt om i prioraterne.³¹ I første halvdel af 1400-tallet begynder stormestrene at kvadrere deres våben med ordenens, en skik, der senere blev overtaget af herremesteren for "Balley Brandenburg" og den tyske storprior. Tilsvarende kvadrering er i øvrigt ret hyppig i kirkelig heraldik. I 1300-tallet forekommer det, at ordensridderne kendetegner sig ved at føre ordenskorset oven på våbenet eller ved at benytte det som bitegn i deres våben. Også et lille ordensvåben lagt på det personlige våben forekommer - en fremgangsmåde, der i øvrigt slog stærkt igennem i Den tyske Orden. Som egentligt skjoldhoved - *chef de la Religion* - forekommer ordensvåbenet fra anden halvdel af 1400-tallet. Fra første halvdel af det 16. århundrede møder vi højere ordensdignitærers våbenskjolde lagt på johanniterkorset. Efterhånden udviklede der sig af de første famlende forsøg og de senere - til dels lokale - sædvaner et vist almindeligt system. Liggende kombinationer forekommer i andre ordener - vel ofte inspireret af johanniterne. Denne udvikling svarer til fremkomsten af særlige heraldiske kendetegn

Ill. 7. Et af prior Jacob Mortensens segl. Seglet, der var i brug 1471, er gengivet efter Danske Gejstlige Sigiller (nr. 510).

One of the seals of prior Jacob Mortensen. It was used in 1471.

Ill. 8. Jacob Mortensens segl som kommandør i Odense var i brug 1459. Gengivet efter Danske Gejstlige Sigiller (nr. 582).

The seal of Jacob Mortensen as a commander in Odense was used in 1459.

også for andre gejstlige og verdslige grupper i samfundet.

Bortset fra, at personlige våbener føres ved siden af ordensvåbenet, forekommer ingen af de beskrevne fremgangsmåder med sikkerhed i det skandinaviske materiale.³² Meget tyder på, at man i prioratet Dacia - og det vil her særligt sige Danmark - valgte at gå sine egne veje i heraldisk sammenhæng. Samtidig med, at ordensvåbenet begynder at optræde i de danske segl, bliver det nemlig hyppigt *briseret*.

I 1467 brugte prior *Jacob Mortensen* († 1491) et segl med "Korsskjold med en Ibskal i 3die Felt". Et andet segl, som formentlig har afløst det første, viser samme våbenskjold (ill. 7). Som kommandør i Odense havde han ført et våben med en ibskal (ill. 8), og det våben fandtes også på hans gravsten tillige med ordensvåbenet. Af gravstenen kendes i dag kun en aftegning af de to våbenskjolde. På den sengotiske dørføj i Sørbymagle Kirke - en kirke,

som Antvorskov endnu ved lutherdommens indførelse havde patronatsret til - ses en sko mellem to liggende, sengotiske våbenskjolde, det ene med et latinsk kors og det andet med en ibskal (ill. 9). Peder Syv identificerer Jacob som en Jernskæg. Det er nærliggende, at der i seglet er tale om en forbindelse af priorens personlige våben med ordensvåbenet.³³ Forbindelsen blev jo ikke ringere af, at han hed Jacob (Ib). Lejlighedsvis brugte Jacob den tidligere prior i Antvorskov, *Jens Bruns segl* († 1476). Seglet stammede fra Bruns tid som kommandør i Viborg, og viser korsvåbenet med en ibskal på samme sted som i Jacobs eget segl.³⁴

Prior Peder Pedersen († 1503) førte på sit store segl i ordensvåbenets fjerde felt et hoved. Det er nok Døberens hoved, men kunne f.eks. også tilhøre priorens navnehelgen (ill. 10). Hovedet er ikke kommet med på priorens mindre segl.³⁵

Peder Pedersens store segl ser ud til at have dannet forbillede for prior Eskil

Ill. 12. Søren Abildgaards tegning (1756) af prior Eskil Thomsens ligsten.
The drawing by Søren Abildgaard (1756) of the tombstone of prior Eskil Thomsen.

henholdsvis i 1453 og 1521. Det sidstnævnte seglaftryk er i dag i ringe stand - kors skjoldet kan lige netop genkendes, men duen ikke. Rimeligvis er der tale om en henvisning til lokalitetens navn. I 1521 satte prior *Christiern* noget i andet felt, som Henry Petersen - formentlig med

rette - fortolker som en femoddede stjerne. Dette symbol er ligesom muslingen uden særlig tilknytning til ordenen og er muligvis af personlig karakter. Der kunne måske være tale om et af de i middelalderen yndede ordspil: Kors og stjerne for: Christ - stiern.³⁸

Endnu en heraldisk særegenhed hos de danske johannitere skal fremdrages, nemlig *dimidiering*: Dueholmprioren *Jacob Johansens* segl viser - med Henry Petersens ord - et "Delt Skjold med en halv Lilie og et halvt Kors sammenstødende paa Delingslinien" (ill. 14). Seglstampen har været i brug i 1536.³⁹ Ligstenen over Antvorskovprioren, magister *Peder Andersen*, som døde i 1504, viste dels våbenet med et halvt kors og en halv lilje, dels den springende ræv gennem skyen - formentlig igen Niels Andersen Foss' våben (ill. 15). Stenen skal ligesom Eskil Thomsens være fra ca. 1538.⁴⁰ Det er bemærkelsesværdigt, at sammenstillingen af korset og liljen - i modsætning til de ovenfor omtalte briseringer af ordensvåbenet - fandt plads på en Antvorskovpriors gravsten. Tiderne havde ændret sig. Samtidig muliggjorde sammenstillingen - hvis liljen skal ses som et personligt våben - at såvel ordenens som den afdøde og den regerende prior Niels Andersen Foss' våbener kunne komme med på stenen uden at bryde symmetrien. Liljen kan være et religiøst symbol, men er det ikke nødvendigvis.

Ill. 13. Dueholm-prioren Jens Bruns segl var i brug 1453. Gengivet efter Danske Gejstlige Sigiller (nr. 664).

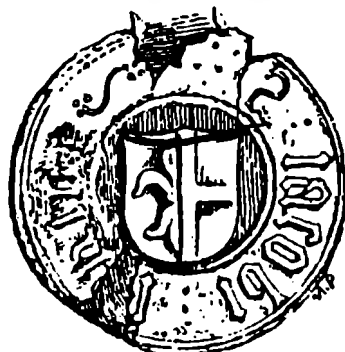
Seal of Jens Brun, prior in Dueholm. In use 1453.

Halve kors i våbener, der er sammensat ved dimidiering, er ikke ukendte ude i Europa, men er vist nok sjældne i slutningen af middelalderen (ill. 16). De synes - bortset fra de ovennævnte tilfælde - ikke at forekomme hos johanniterne.

Ønsket om at give udtryk for differentieret identitet og lokalt tilhørsforhold - med karakteristiske symboler, deviser eller værnehelgener - møder man også hos johanniterne i andre egne af verden, dels i embedssegel, dels i mere monumental sammenhæng. Med tiden udviklede der sig endog særlige heraldiske våbener for ordenens tunger.

Udenværker

Den tyske heraldiker, Felix Hauptmann har givet udtryk for, at *hjelmtegn* altid var "Prunkstück" og allerede tidligt alene fandt anvendelse under turneringer. Hjelmtegnene måtte derfor forekomme upassende for riddere, der havde forpligtet sig til fattigdom.⁴¹

Ill. 14. Prior Jacob Johansens segl var i brug 1536. Gengivet efter Danske Gejstlige Sigiller (s. 54).

The seal of prior Jacob Johansen was used in 1536.

Hjelmtegn til selve ordensvåbenet indfortes - bortset fra sporadiske tilfælde - aldrig i Johanniterordenen. Her var det kronen, der vandt indpas.⁴² Derimod bruges fra midten af det 16. århundrede i det tysksprogede område lejlighedsvis en rød skærm med et hvidt kors som hjelmtegn på personlige våbener for at tilkendegive medlemskab af ordenen. Måske var det Den tyske Ordens praksis, der gav inspiration, måske blot den tyske forkærlighed for hjelmtegn. Både i de skandinaviske og i de udenlandske johannitersegel bliver personlige hjelmtegn almindelige i det 15. århundrede.⁴³ Det er vel nok i overensstemmelse med den almindelige udvikling i seglvæsenet.

I 1756 stod der i Antvorskov Kirkes sakristi en munkestol, på hvilken der var udskåret "et gammelt Biskops Vaaben med Biskops Huen og Stav". Det er nærliggende, at våbenet tilhørte prior Eskil Thomsen. Han var nemlig den første og eneste prior i Antvorskov, der fik ret til at

Ill. 15. Søren Abildgaards tegning (1756) af prior Peder Andersens ligsten.

The drawing by Søren Abildgaard (1756) of the tombstone of prior Peder Andersen.

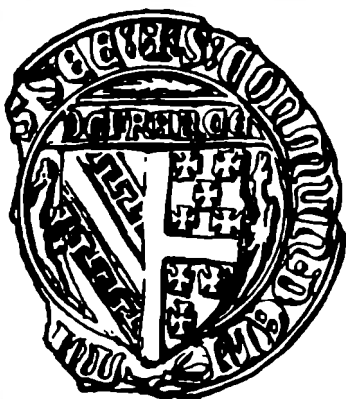
bære pontificalier, hvilket skete så sent som i 1516.⁴⁵ Samme år fik abbeden i det nærliggende Sorø, Henrik Tornekrans tilsvarende privilegier, og det gav også heraldisk udtryk. Eskil Thomsen kom til at opleve den store kirkeomvæltning, men staven og bispehuen kan ses på hans gravsten. I en inventarfortegnelse fra tiden efter hans død omtales iøvrigt en hvid silke-atlask

mitra. Også enkelte andre steder i Europa var der ordenspræster, som fik ret til at bære biskoppelige værdighedstegn.⁴⁶

Johanniterordenens dignitarer begyndte fra ordenens allersidste tid på Rhodos at gengive *rosenkranse* i forbindelse med deres våbenskjolde. Denne fremgangsmåde betoner meget stærkt bærerens gejstlige identitet. En tilsvarende brug af rosenkransen forekommer lejlighedsvis hos andre religiøse ordener, men er særlig karakteristisk for johanniterne.⁴⁶ I Danmark møder man tidligt et tilsvarende fænomen i seglene. Både Peder Pedersens segl (1492) og Eskil Thomsens segl (1513) viser det briserede ordensvåben i en rosenkrans. Kransene har hver fem dekader og er ikke forsynet med kors eller kvast. Funktionsmæssigt optræder de for så vidt på lige fod med de perlekranse, der er almindelige i seglene, men de må opfattes som gengivelser af rosenkranse med den hertil knyttede signalværdi - ikke blot som rene ornament.⁴⁷

På Rhodos m.v. optræder efterhånden ikke alene enkelte *helgener*, der holder eller står i forbindelse med våbenskjoldet, men også forskellige former for egentlige *skjoldholdere* i par. Også i det skandinaviske materiale optræder helgener fra begyndelsen af det 15. århundrede enkeltvis i forbindelse med våbenskjolde, men her er det - på en enkelt undtagelse nær (1405) - altid ordensvåbenet, der er tale om.⁴⁸

Hos Hallberg, Norberg og Odenius bemærkes det s. 5, om det svenske seglmateriale, at et korsskjold af omtrent samme udseende som Uppsalas ærkestifts flere gange forekommer i seglene: "Denna kombination av kors och sköld uppträder icke oväntat buren av S. Georg i Krono-

Ill. 16. Forkrøbling af kors ved dimidiering: Det franske marskalats segl under Louis de Sancerre og Jean de Blainville (1388).

Dimidiation of a cross. Seal of the French marshalcy under Louis de Sancerre and Jean de Blainville (1388).

bäckes priorssigill...., ty den brukar räknas som et av detta helgons speciella attribut; ..“ (ill. 17). Der er ikke tvivl om, at det er johannitervåbenet, som disse segl viser. Sct. Georg spillede en fremtrædende rolle i ordenens fromhedsliv. Det våben, som blev tilskrevet denne helgen, havde imidlertid oftest de omvendte tinkturer af johanniternes våben.

Også uden for Skandinavien brugte johanniterne ridderhelgenen Sct. Georg i heraldisk sammenhæng. De havde jo selv i deres egne rækker en vaskeægte dragedræber, den senere stormester Dieudonné de Gozon († 1353). Han skal have brudt det lydighedsløfte, han havde aflagt til sine overordnede, ved - trods et udtrykkeligt forbud - sammen med sine specialdresserede hunde at dræbe en drage, der generede ridderne på Rhodos.

De fleste helgener i de skandinaviske

Ill. 17. Embedsseglet for prioren i Kronobäck med Sct. Georg, dragen og ordensvåbenet var i brug i 1491.

Seal of office of the prior in Kronobäck. The seal shows St. George, the dragon and the coat of arms of the Order and was used in 1491.

johannitersegel lader sig identificere. Det er oprindeligt Jomfru Maria og Johannes Døber og motiver med tilknytning til dem, der er enerådende. Et stykke ind i 1400-tallet ændres billedet. Man møder nu også den ene af Odenseklosterets patroner, ærkeengelen Michael, apostlene Petrus, Jacob den ældre (hvis symbol er ibskallen), Andreas og Bartolomæus samt martyrerne Laurentius, Clemens, Georg og Oluf. Også Dueholms patron, hospitalshelginden Maria Magdalena optræder med sin salvekrukke. Der er nu ofte tale om navnehelgener for seglenes benyttede.⁴⁹

Tro og identitet

De skandinaviske johannitere, som her er passeret revue for os, brugte heraldikken på samme måde, som andre kirkelige brugere af heraldik: til ihukommelse, som

III. 18. Guillaume Caoursins beretning om tyrkernes belejring af Rhodos i 1480 blev i begyndelsen af 1480-erne trykt i johanniterenes kloster i Odense som led i den første produktion af trykte bøger i Danmark. Billedet stammer fra en senere udgave af samme værk (Ulm 1496). Det viser en optagelse i ordenen. Den knælende kandidat aflægger løfte om lydighed, fattigdom og kyskhed. En broder står klar med den ordensdragt, kandidaten skal iklædes. Dragten prydes af johanniterkorset. *Guillaume Caoursin wrote an account of the siege of Rhodes in 1480. In the early 1480's it was printed in the house of the Order in Odense as part of the first production of printed books in Denmark. The illustration is taken from a later edition of the same account (Ulm 1496). It shows the rite of profession. The kneeling postulant is promising to lead a life of obedience, poverty and chastity. A brother holds the habit for the ceremony of clothing. On the habit is the cross of the Order.*

tegn på ejendom, gave og patronat. Stederne er ligeledes blandt de gængse for kirkelig heraldik: segl og stolcværk, kalke og kalkmalerier, døre og gravsten. Undersøgelsen af de danske johanniteres symbolverden og særligt deres heraldik viser, at danskerne - som hele prioratet i øvrigt - passer godt ind i det europæiske billede. En undtagelse udgør dog de Iøjnehedsvisse danske brisringer m.v. af ordensvåbenet. Det er iøjnefaldende, at dette fænomen før reformationen tilsyneladende kun gør sig gældende i seglene, og at der ikke udvises megen konsekvens af de enkelte seglbrugere. De generelle sædvaner vedrørende den heraldiske tilkendegivelse af tilhørsforholdet til ordenen, der blev lagt i faste

rammer efter tabet af Rhodos, blev ikke introduceret i Skandinavien. Det hænger måske - ligesom den tidlige introduktion af rosenkransen som heraldisk ingrediens - sammen med, at ordenen i prioratet Dacia var præstelig i sin orientering, og at man geografisk og organisatorisk var forholdvis afsondret fra resten af ordenen. Både i Sverige og i Danmark spores i 1400-tallet - på linie med udviklingen andre steder - en betydelig individualisering af symbolsproget. Private våbenskjolde trænger frem sammen med brugen af navnehelgener, uden at seglene dog generelt mister det gejstlige præg. Navnehelgenerne antyder måske netop, at individualiseringen havde en from side. I øvrigt

havde jo også ordensvåbenet og johannerkorset, der ligledes fik stigende betydning i Dacia i det 15. århundrede, et utvetydigt religiøst budskab.

Med den religiøse forestillingsverden, man møder i seglene fra prioratet Dacia, er det naturligt, at johanniterne ligeså lidt som de andre katolske ordener i længden kunne overleve den lutherske reformation i Skandinavien.

Early heraldry of the Order of St. John - especially in Scandinavia

The Order of St. John of Jerusalem in Denmark, Norway and Sweden, called the Priorate of Dacia, was governed from Antvorskov on Zealand up until the Lutheran reformation. But tensions between the Scandinavian countries were felt within the Order. The iconography and heraldry of the Priorate fits well into the European picture. It is remarkable that brisures were occasionally added to the coat of arms of the Order. About the time of the reformation this coat of arms was even dimidiated. The heraldic ways of indicating membership of the Order, which were developed into a system after the loss of Rhodes, were not introduced in Scandinavia. The rosary on the other hand was used at an early stage as an external ornament of the coat of arms of the Order. This might be seen in connection with the priestly dominance within the Priorate and with its relative geographic and administrative seclusion. The isolation of the Priorate relates to some extent to that of the much more influential branch of the order in Brandenburg, which survived the reformation. The de-

velopment leaned towards a greater individualism. Personal coats of arms were in frequent use from the 15th century. On seals these coats of arms were often placed beside the personal patron saint. In addition the cross and the coat of arms of the Order were used more often from that century at the expense of other religious representations. After the reformation Catholicism was suppressed in Scandinavia and the property of the Priorate was confiscated.

Noter:

1. O. Nielsen, *Dueholms Diplomatarium*, København 1872, nr. 197.
2. J. Dellaville le Roulx, Note sur le sceaux de l'Ordre de Saint-Jean de Jérusalem, i *Mélanges sur l'Ordre de Saint-Jean de Jérusalem*, Paris 1910 (Extrait du tome XLI, pages 52 - 85, des Mémoires des antiquaires de France). - Thomas Hatt Olsen, *Dacia og Rhodos*. København 1962, s. 55ff. - Generelt om johanniternes seglvæsen: Mario de Visser, *I Sigilli del Sovrano Militare Ordine di Malta*, Milano 1942, og E. J. King, *The Seals of the Order of St. John*, London 1932. - Henry Petersen, *Danske gejstlige Siggiller fra Middelalderen*, København 1886, nr. 663.
3. G. A. Seyler, *Geschichte der Heraldik*, Nürnberg 1890, s. 304. Berthold Waldstein-Wartenberg, *Heraldik des Souveränen Malteser-Ritterordens*, i *Jahrbuch der heraldisch-genealogischen Gesellschaft "Adler"*, Jahrg. 1982/83, 3. Folge, Bd. 11, Wien 1983, s. 19ff, her s. 27.
4. Af de omkring tre snese publicerede skandinaviske johannitersegl er kun omkring

- en tredjedel i anvendelse før år 1400. Af sidstnævnte er omkring en tredjedel danske, resten stammer fra Sverige. De danske segl, der er taget i brug i 1400-tallet, udgør godt en tredjedel af det samlede seglmateriale fra prioratet Dacia.
5. Hallberg, Norberg og Odenius, Johannitersigill från det medeltida Sverige, i *Kyrkohistoriskt årskrift*, 1966, s. 1ff, her s. 13.
  6. Thomas Hatt Olsen, loc. cit., s. 26f, 53f, 102. - Birgitta Eimer, The spiritual Orders of Knighthood in Scandinavia under King Erik of Pomerania, i *Annales de l'Ordre Souverain Militaire de Malte*, XXX, 1972, s. 68ff, her s. 79 med note 42. - Berthold Waldstein-Wartenberg, *Rechtsgeschichte des Malteserordens*, Wien 1969, s. 104. Ikke-skandinaver synes oprindeligt at have spillet en væsentlig rolle i prioratet Dacia.
  7. Ducholms Diplomatarium, nr. 47 og 52, jf. nr. 53 med rettelse s. 176. - Troels Dahlerup, De fire stænder, 1400-1500, i *Gyldendals og Politikens Danmarkshistorie*, bd. 6, 1989, s. 103f. og 278.
  8. Goodall, The Arms and Badge of the Order of St. John of Jerusalem, i *Revue de l'Ordre militaire de Malte*, 1959, s. 62ff, her s. 63. Goodall henviser til *Istoria della ... Militia di San Giovanni Gerosolimitano*, Roma, 1589, pt. I, p. 15.
  9. Se J. Dellaville le Roulx, *Cartulaire général de l'Ordre des Hospitaliers de S. Jean de Jérusalem (1100-1310)*, Paris 1894ff., I, nr. 627, og II, nr. 1193.
  10. Se Tremlett, The Matthew Paris Shields, i *Rolls of Arms Henry III*, Oxford 1957, IV, s. 25, 66 og pl. I. - Felix Hauptmann: Die Wappen in der Historia minor des Matthäus Parisiensis, i *Jahrbuch der heraldischen Gesellschaft "Adler"*, Wien 1909, s. 20ff (særligt s. 28, s. 52ff og fig. 37).
  11. Cartulaire, II, nr. 2928.
  12. Cartulaire, III, nr. 3670.
  13. Udo Arnold (red.), *800 Jahre Deutscher Orden*, München 1990, s. 259, og Marian Tumlér, *Der deutsche Orden*, Wien 1955, s. 418, note 25. Den tyske Orden havde en tilsvarende dobbelthed af ordensvåben og "badge" som Johanniterordenen.
  14. *Ve Congrès International des sciences généalogique et héraldique*, cd. C.G.U. Scheffer, Uppsala, 1961, s. 304.
  15. Thomas Riis, *Les institution politiques centrales du Danemark 1100-1332*, Odense 1977, s. 181ff (med henvisning til den ældre litteratur). Når Henry Petersens bemærkninger om johanniternes heraldik, loc. cit. s. XII, tildels er direkte vildledende, hænger det måske ikke mindst sammen med en stærk uvilje mod ideen om en johannitisk baggrund for Dannebrog (i polemik mod A.D. Jørgensen). I øvrigt betoner Henry Petersen johanniterseglens ridderlige karakter stærkere, end der synes at være grundlag for.
  16. Cartulaire, I, nr. 70. Se om korsets anvendelse hos ordenen i Det hellige Land i øvrigt, Adam Wienand (red.), *Der Johanniterorden. Der Malteserorden*, Köln 1977, s. 109.
  17. Cartulaire, I, nr. 226.
  18. Cartulaire, I, nr. 700 og 733.
  19. *Diplomatarium Danicum*, I, rk., III, København 1976-77, nr. 245, s. 391f. - Cartulaire I, nr. 1050.
  20. Cartulaire, III, nr. 3670. Et sent vidnesbyrd - fra 1623 - taler om ordenens hus i Nyborg som "et Kloster, kaldet Korsbrødre-Gaard; thi de dærværende Brødre bare et

- blaat Kors på dets venstre Bryst", jf. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed*, 2. rk., 1902, s. 123.
21. G. Schlumberger, *Sigillographie de l'Orient Latin*, Paris 1943, s. 232f.
22. Bl.a. derfor er der næppe hold i fortolkningen af broder Franciscus Nicolai's våben hos Hallberg, Norberg og Odenius, loc. cit., s. 5. Der er ikke grund til at antage en særlig forbindelse med Helligåndshusene på grund af forekomsten af patriarkalkors, modsat P.H. Bernholm, *Antvorskov*, København 1942, s. 24f.
23. Wartenberg, *Heraldik*, og sammes *Das Malteserkreuz*, i *Adler*, 7. (XXIII) Band, Wien 1967, s. 269ff. - Goodall, loc. cit. - H.C. de Zeininger, Au sujet de l'héraldique de l'Ordre de St-Jean, i *Révue d'histoire Ecclésiastique Suisse*, 1945, s. 47ff.
24. Neubecker, *Ordensritterliche Heraldik*, i *Der Herold*, 1940, s. 17ff & passim, her s. 33ff.
25. Hos Jan Raneke, *Svenska medeltidsvapen*, Lund 1982-85, II, s. 585, foreligger vist en antedatering. To danske tilfælde stammer fra Sct. Hans Kloster i Odense, måske fordi stiftets våben var et korsvåben, som det egentlige ordensvåben kunne forveksles med i seglaftryk m.v.
26. *Danmarks Kirker*, bd. V, 2, 1938, s. 625.
27. Se særligt prior Olav Claussons segl, i Hallvard Trætteberg, *Geistlige segl i Oslo bispedømme ca. 1200-1537*, Oslo 1977, s. 60 (nr. 73).
28. C. Paludan-Müller, *Om St. Hans Kloster i Odense*, Odense 1831, s. 35. - Vilhelm Lorenzen, *De danske Johanniterklostres Bygningshistorie*, København 1927, s. 30. - *Danmarks Kirker*, V, 2, s. 616 og 707f. Korset på spisebrikken betegnes hos Troels Dahlerup, op. cit., s. 289, som et antoniuskors og sættes i forbindelse med antonitterordenen.
29. Wartenberg, *Rechtsgeschichte*, s. 45 et passim.
30. *Dueholms Diplomatarium*, nr. 34, 36, 67 og 84. - *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed*, 2. rk., 1902, s. 133. - A. Heise, *Diplomatarium Vibergense*, København 1879, nr. 25. - *Repertorium Diplomaticum regni Danici*, udg. af Kr. Erslev m.fl., 2. rk., nr. 1111, København 1928-39. - Holger Fr. Rørdam, *Smaaskrifter af Hans Tavsens*, København 1870, s. 43.
31. Gerola i *Rivista Araldica*, 1913, s. 734ff, og ibidem, 1915, s. 8f.
32. Tvivl frembyder måske Henry Petersen, loc. cit., nr. 503 og 505 samt Clemens Thyrgilssons segl, jf. Hallberg, Norberg og Odenius, loc. cit., s. 15.
33. Henry Petersen, loc. cit., nr. 509, 510 og 582. - Ny kgl. Saml. fol. 390, P. Resen, *Descriptio ... Antvorskov*, fol. 193 (Det kgl. Bibliotek, København). - *Danmarks Kirker*, loc. cit s. 831f med figur 7. - Vedel og Syv, *100 danske Viser*, København 1695, s. 747. Der består muligheder for personforvekslinger, jf. E. Reitzel-Nielsen, *Johanniterordenens Historie*, I, København 1984, s. 251ff og 257ff, ligesom tilskrivelsen af Jernskægs-tilhørsforholdet måske alene beror på våbenføringer.
34. Henry Petersen, loc. cit., nr. 710 og s. 89. Det våben, Jens Brun fører i et segl i 1435, beskrives sammesteds, s. 89, blot som et kors skjold.
35. Det store segl, Henry Petersen, loc. cit., nr. 511. Det mindre segl, sammesteds, nr. 512.
36. Henry Petersen, loc. cit., nr. 513. Foss-våbenet var sammen med ordensvåbenet gengi-

- vet på Niels Andersens gravsten, jf. Resen, loc. cit. Det ses endvidere som fædrene våben på gravstenen for hans i barnalderen, 1578. afdøde grandnevo Jacob Foss, se planche 101 til Chr. Axel Jensen, *Danmarks adelige Gravsten*, København 1951. Jensen tilskriver fejlagtig Eskil dette våben, tekstbind I, s. 117.
37. Ikke identisk med den ovenfor nævnte prior Jens Brun fra Viborg og Antvorskov.
38. Henry Petersen, loc. cit., nr. 664 og s. 54. Det svenske materiale bidrager muligvis med ét eksempel, nemlig prior Hans Knutsens segl (1500), hvor der i ordensvåbenets andet felt måske har været en figur som f.eks. et Andreaskors, se Hallberg, Norberg og Odenius, loc. cit. s. 14.
39. Henry Petersen, loc. cit., s. 54 (seglgivningssammesteds).
40. *Danmarks Kirker*, loc. cit., s. 20f. med note 30.
41. *Archives Héraldiques Suisses*, 1910, s. 54f.
42. Om stormesterens senere brug af krone, se H.C. de Zeininger, La couronne de l'Ordre de Saint Jean, i *Le Parchemin*, 5me série, No 45, Bruxelles 1958, s. 129ff.
43. Se om Rhodos m.v., Gerola i *Rivista Araldica*, 1913, s. 740. Her var hjelmtegn en undtagelse i reliefgengivelserne. Jf. endvidere King, loc. cit., passim. Prior Bendt Pedersen førte i 1435 Præsentvåbenet uden hjelmtegn, men i 1442 har han fået det med, se A. Thiset, *Danske adelige Sigiller fra det XV, XVI og XVII. Aarhundrede*, København 1905, L. Lvi. 5 og 6.
44. Der kan selvfølgelig også være tale om et biskoppeligt donatorvåben. *Søren Abildgaards notebøger*, I, s. 92 (Nationalmuseet, København). - *Acta pontificum Danica*, udgivet af A. Krarup og Johs. Lindbæk, København 1910, VI, nr. 4606.
45. Wartenberg, *Heraldik*, s. 30.
46. B.B. Heim, *Coutumes et Droit Héraldique de l'Église*, Paris 1949, s. 88f. - Gerola, i *Rivista Araldica*, 1913, s. 740. - Neubecker, loc. cit. s. 28. - E.J. King, loc. cit., s. 73f. - Goodall, op. cit. s. 69. - Zeininger, *Au sujet*, s. 53f. - Wartenberg, *Heraldik*, s. 22 og 26. Bortset fra de nedenævnte tilfælde, møder man i hvert fald fra 1579 ordensvåbenet omgivet af en rosenkrans.
47. Henry Petersen, loc. cit., nr. 511 og 513.
48. Gerola i *Rivista Araldica*, 1913, s. 742, ibidem 1915, s. 9. - Henry Petersen, loc. cit., nr. 709.
49. En johannitisk "degnestol" i Havrebjerg Kirke, der bl.a. er dekoreret med ordensvåbenet, viser - ud over en ordensbroder - også Petrus og Andreas. *Danmarks Kirker*, IV, 2, s. 1107. Antvorskov havde patronatsret over Havrebjerg Kirke til 1454. Stolen, der er fra omkring 1525, er også forsynet med et våben med et T (antoniuskors), måske for Antonius Farsen, der skal have været prior (kirkeprior?) i Antvorskov i 1529, jf. F.R. Friis, *Bidrag til Antvorskovs Historie*, Slagelse 1876, der ikke anfører sin kilde. Se også Erik Reitzel-Nielsen, loc. cit., s. 270. Måske er det Antonius Farsen, der er afbildet på stolen. Også på en stol fra Dueholm ses donatorvåbener, jf. *Danmarks Kirker*, XII, 1, s. 74. Om Jacob den Ældre og de danske johannitere henvises endvidere til Jens Velle, *Broder Niels' Kalk*, Skalk, 1994, s. 32.

Ett problematiskt vapenmotiv: Lapplands vapen

Av Clara Nevéus

Lapplands vapenbild - vildmannen - har alltid vållat problem. I Ny Svensk Vapenbok har jag försiktigt anslutit mig till en idé av Knut Pipping och Leif Tengström, framförd bl a i denna tidskrift Bind 5, 1984. De föreslår, att man vid Karl IX:s hov, där vapnet först förekommer, avsett att i vapnet avbilda en namngiven "fornhjärte". Starkad, som fascinerat Olaus Magnus. Han har skrivit flera kapitel om honom i sin Historia. (Tolkningen är i linje med de många djurvapnen i den äldre serien landskapsvapen, som också antas ha inspirerats av Olaus Magnus.) Starkad var nykter och skötsam, han föredrog enkel kost, gärna härsken eller rökt. Särskilt hjäl-

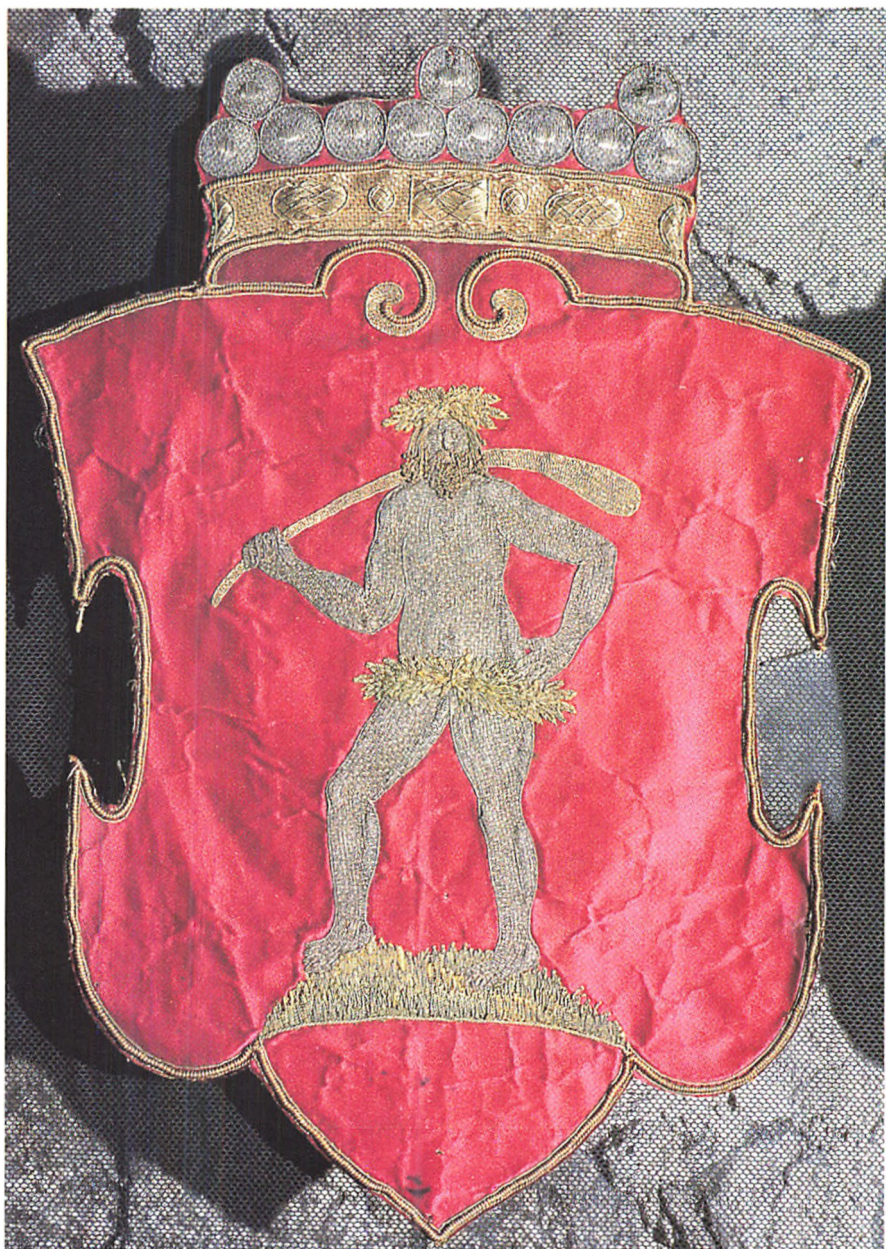

Fornhjärten Starkad enligt Olaus Magnus på Carta Marina 1539.

The hero Starkater on the Carta Marina by Olaus Magnus, 1539.

temodig var han i strider mot ryssarna.

Allt detta borde ha tilltalat Karl IX. Starkad avbildas uppe vid Ishavet på Olaus Magnus kända Carta Marina. Han är klädd i för klimatet lämpade kläder. Vid hans fötter ligger lejon, svärd och klubba. - De äldsta bilder av lapplandsvapnet vi känner till finns på mynt och medaljer från 1606 och 1607 - i tiden anpassade till Karl IX:s kröning. Formatet gör naturligtvis en detaljtolkning omöjlig - men klubba har den lilla figuren. Vid samme konungs begravning fördes Lapplands fana först i processionen från Nyköping till Strängnäs, där jordfästningen skedde, och det uppges i berättelsen härom, att vapnet föreställde en "svart vildman". Ingen bild finns av dessa fanor. Andra tidiga bilder är inte kolorerade, men i den mån de är stora nog, ser man, att motivet redan anslutit sig till den klassiska vildmannen. En sådan figur är ju vanlig inom heraldiken - men huvudsakligen som sköldhållare. (Exemplet Danmarks riksvapen torde vara känt; också Sveriges riksvapen har någon gång uppburits av vildmän.) Därför är det inte så underligt, att tidens i heraldik bevarade kopparstickare avbildade den figur, som skulle symbolisera Lappland så som en heraldisk vildman brukade framställas, dvs naken, skäggig och med klubba. Ett av flera exempel är vapensviten runt kungaporträttet i Gustav Adolfs bibel från 1618. De tidigaste bilderna i färg jag känner till är de broderade vapensköldarna i Livrustkammaren, avsedda för hästarna i

Broderad vapensköld, avsedd för hästarnas mundering vid Gustav II Adolfs begravning 1634.
Embroidery from 1634.

Gustav II Adolfs och Karl X Gustavs begravningsprocessioner. På båda dessa lapplandssköldar är fältet rött och vildmannen "naturfärgad", vilket ju är vanligt vid denna tid. Svart är han i varje fall inte! Också Svecia antiqvas helsidesbild av Lapplands vapen visar vildman med klubba på rött fält. Där är han följande helt naken, men i en sammanställning av "Svea rikets vapen" på ett annat ställe i samma arbete har han i anständighetens namn fått en skylande lövgördel. I Liljeblads förkättade vapenbok från 1870-talet visas varianten med rött fält, naturfärg och lövgördel - och finska Lappland har fortfarande denna version. Det är därför märkligt, att riksheraldikern Klingspor år 1885 lät fastställa följande vapenbeskrivning: *I silfverfält framvänd vildman, naturlig färg, med*

Exempelbild, bifogad kunglig fastställelse 1884.
Official picture from 1884.

lövgördel, grön, håller i högra handen en öfver högra axeln lagd träklubba, naturlig färg. Den åtföljande vapenbilden av A.M.Hildebrandt har i särskilt hög grad utsetts för ironiska kommentarer: "en Fileas Fogg-typ med tvinnade skäggspetsar, i färd med att göra en elegant piruett", en "medelålders herre, som under badning vid sommarnöjet blivit berövad sina kläder och troppar hem med efter omständigheterna anpassad klädsel", en "from bonde, vilken fått i sitt huvud att han skall ta en promenad i adamskostym". Man har uppenbarligen kommit långt från den klassiska vildmannens vilda och farliga apparition! På Uppsala universitets fasad finns en mycket likartad vildman, också av Hildebrandt. I ett bibliotek i Merlo utanför Sundsvall finns en serie med - då inofficiella - vapensköldar för länen. Vildmannen i länsvapnet för Västerbotten i denna lokal är inte mycket mera anslående än de mera officiella bilderna. - Enligt en insändare i pressen år 1941 skulle en vapentavla, som i vederbörandes barndom satts upp vid Lappmarksgränsen vid den nya vägen mellan Umeå och Lycksele avsiktligt ha vänts med baksidan åt vägen. På denna baksida skulle man ha tecknat en same och en bonde "i fast handslag". Antingen historien är sann eller ej, så visar den på det lappländska vapenmotivets bristande folkliga förankring!

Med början år 1925 reviderades samtliga svenska landskapsvapen. När Lappland kom i tur på 1930-talet fanns det alltså både skäl och tillfälle att ändra så väl vapenbeskrivning som exempelbild! Frågan hade betydelse även för de båda nordligaste länen vapen, som också stod i

Västerbottens läns vapen från Merlo bibliotek, 1880-talet.

The county of Västerbotten, painting in private library from the 1880ties.

tur att fastställas. Riksheraldikern Harald Flectwood tog till att börja med fasta på den äldsta beskrivningens svarta vildman och lät konstnären Olle Hjortzberg föreslå en sådan, som tillställdes länsstyrelserna och hembygdsföreningar i norr. Bilden väckte ett så allmänt skri av avsky, både lokalt och i Stockholmspressen, att förslaget drogs tillbaka. Säkert hade det varit lika omöjligt att - som också föreslagits - framställa en behårad vildman för att motsvara den äldsta vapenbeskrivningen. Reaktionen visar, att invånarna i Lappland gärna tolkade vapenbilden som ett av sörlänningar och överhet sanktionerat porträtt av lappmarkernas invånare.

Vapenärendet gick nu i stå. (Folke Arström vågade sig dock på en variant av Hjortzbergs monster i sin vapenserie för Historiska museets gård.) Det återupptogs i slutet av 1940-talet. Landshövdingen i Luleå ville äntligen få ett avgörande, så att han kunde låta skaffa vapendekorerat porslin till residenset i stället för att hyra porslin av Stadshotellet - och då vara tvungen att också ta maten därifrån. Nu vågade man endast föreslå marginella ändringar i förhållande till 1880-talets variant. "Naturfärg" byttes mot det heraldiskt mer korrekta rött respektive guld, hållningen ändrades till stående i stället för gående, och lövgördeln - som i tidig-

Olle Hjortzbergs förslag från 1930-talet.
Rejected proposal from the 1930ties.

are förslag varit förfärdigad av eklöv - gjordes av den nordiska björken. Hembygdsföreningen i Gällivare föreslog "en i forntida skindräkt klädd same" som alternativ, men detta ansågs med viss rätt vara heraldiskt omöjligt. Pressen fick tag i både riksheraldikerns och hembygdsföreningens förslag och fick tillfälle till t ex följande kommentar av signaturen H (Alf Henriksson) i DN:

Den vilde man som står i Lapplands vapen blev mycket luftigt klädd av sakkunskapen. I Gällivare menar man med rätta att Lapplands väder är för kallt för detta. Man tycker synd om alla som skall stå i detta landskap utan kläder på. Man ber att han med pälsverk må bli skyld på det att icke han må bli förkyld.

Den här gången blev riksheraldikerns förslag till vapenbeskrivning fastställd -

trots protesterna. (I fält av silver en stående röd vildman med grön björklövskrans på huvudet och kring länderna, hållande i höger hand en på axeln vilande klubba av guld.) Exempelbilden torde ha gjorts av Brita Grep. Den är åtskilligt vildare än 80-talets dansande badgosse, men i vilken utsträckning den accepterats av landskapets invånare är väl ovisst. Att man ganska allmänt känner till, att Lappland symboliseras av en vildman, är i alla fall klart. Jag har ätit "vildmanspytt" i Jokkmokk, och det finns åtminstone en "Vildmannaförening". - De som klagat på den senaste framställningen av vapnet, Bror Jacques de Wærns, framhåller den "hävdvunna" bilden, säkert den från 1949, som en mera framstående produkt än den nyaste. Själv vill jag inte döma - men nog tycker jag, att idén att nu på 1990-talet avbilda en klassisk "vildman" som en modern kroppsbyggare, är ganska god. Hållningen, "contraposto", delar den med många framstående konstverk, som

Birger Lundquists illustration till dagsvers om Lapplands vapen 1949.
Press picture from 1949.

avbildar kraftfulla gestalter, tex Michelangelos David. Och - för den delen - även med Lapplandsvapnet i flera tidigare versioner.

Lapplands vapen har som synes alltid varit omstritt. En föga känd - men påklädd - sagohjälte hade antagligen inte varit lättare att hantera för de heraldiska konstnärerna genom tiderna. Allra bäst hade det kanske varit, om ett hugskott till vapenmotiv för Lappmarkerna från 1570-talet fått utvecklas - i så fall hade Lappland haft två skidor i sitt vapen. Mänskliga gestalter, särskilt i helfigur, är som bekant alltid problematiska som vapenmotiv.

Summary

The coat of arms of Lapland, the province in the north of Sweden, has always been - from a heraldic point of view - somewhat

of a problem. It is first mentioned about 1600 when the charge was referred to as a "Black Savage". The theory is that the figure was first meant to represent the ancient hero Starkad, known from the Icelandic sagas. At the Swedish court, where the works of Olaus Magnus were studied, Starkad was a popular legendary figure.

The heralds however usually portrayed him as a heraldic savage, garlanded around brow and loin, brandishing a heavy club.

The paper follows the story of the Lapland coat of arms to the present day, giving examples from the public opinion about the design.

Finally regret is expressed, that an early proposal - to use a pair of skis as charge in the coat of arms for Lapland - was never accomplished.

Exempelbild, bifogad kunglig fastställelse 1949.
Official picture from 1949.

B J de Wærns version från 1991.
Modern version by BJ de Wærn, 1991.

Arenfeldt, von Dewitz og Urne - eller heraldikkens nytte

Av Harald Nissen

Til jul fikk jeg som gave fra Knud Prange **MARK OG MONTRE** Årbog for Kunst- og Kulturhistorie. Udgivet af Ribe Amts Museumsråd 1993. Blant en rekke interessante artikler har Prange selv skrevet en artikkel om "Havevaserne på Sønder-skov - eller heraldikkens nytte".

For et par år siden skrev Svend Aage Knudsen i den samme årbok om et spennende funn av 24 store havevaser, som i knust tilstand ble fremdraget i forbindelse med restaureringen av herregården Sønder-skov.

Ved tålmodig arbeide har man samlet en del av de mange skår, og man kunne deretter se, at det var tale om fire forskjellige hovedtyper. Prange, som heraldiker, festet seg især ved type 2, som beskrives som "en særpræget vase med havfrueranke og med en dobbelt reliefdekoration, hvor løveliggende figurer omkranser imiterede våbenskjolde" (ill. 1). Det var tale om to forskjellige skjold; det ene viste en rovfugleklo, og i det andre "ses 3 scepterlignende figurer" (ill. 2). Svend Aage Knudsen stilte nu det naturlige spørsmål: "Har de heraldi-

Ill. 1. Detaljfoto av havevasen som viser våpenet med ørnelåret med klo. Flere familier har ført våpen med ørnelår med klo, men hjelmtegnnet - to ørnelår med klor, som griber inn i hverandre - viser at det må være slekten Urnes våpen.

Close-up of the garden vase decorated with the eagle's leg. Many families have borne an eagle's leg as arms, but the crest - two interlocking eagle's legs - proves that it must be the arms of the Urne family.
Photo: Agner Frandsen

Ill. 2. Detaljfoto av den andre siden av den samme vase. Våpenmerket er blitt oppfattet som scepterlignende figurer, men de tre gjenstandene slutter nærmest med en fot og ikke i en spiss. Det er pokaler med lokk, våpenet for slekten von Dewitz.

Close-up of the other side of the same vase. The device has been interpreted as sceptre-like figures, but the three objects end in a foot rather than a point. They are covered cups, the arms of the von Dewitz family. Photo: Agner Frandsen.

ske motiv er noen eksakt betydning” - og han besvarte det ved å erklære, at “da vasernes dekoration er stiliseret, og da de er støbte og kan være produceret i et større antal, så må han konkludere, at våpenmerkene har en ren symbolsk, dekorativ betydning”.

Så langt Svend Aage Knudsen, men Prange følte seg ikke overbevist i styrken av dette argumentet. Bildet av det ene våpen (ørnekloen, eller rettere ørnelåret) og beskrivelsen av det andre (sceptrene) gav ham en fornemmelse av, at det skulle være mulig å komme nærmere til en heraldisk bestemmelse av vasen.

Saken fikk imidlertid hvile inntil Prange en dag løp på museumsdirektør Mogens

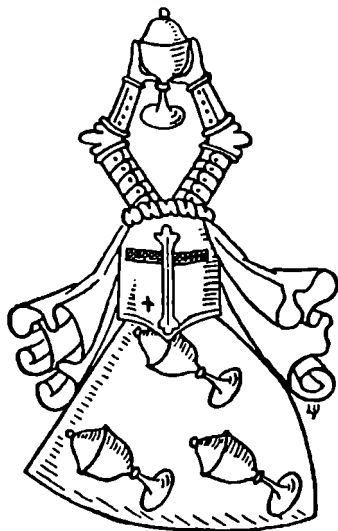
Bencard fra Rosenborg. De kom nu til å tale om vasene fra Sønderkov, og det viste seg at Bencard heller ikke var overbevist om at våpnene kun var symbolske. Han hadde også skaffet bilder av “scepter-våbnet”, som han overlot Prange, og dermed kom det gang i undersøkelsen.

Det er umiddelbart en helt rimelig tanke, at mere eller mindre masseprodusert heraldikk ikke gjengir riktige slektsvåpen, men at den bare skal virke symbolsk og så å si gi et heraldisk signal. Det fenomenet kjennes i hvertfall i dag, hvor adskillige sweattere, jakker, frakker, konservesdåser og vinflasker blir utstyrt med oppfunnet - og ofte dårlig tegnet - heraldikk. Man kan imidlertid ikke være sikker på at denne ri-

melige tanke alltid er riktig. Hvis en adelig ønsket en heraldisk utsmykning på en "massegenstand" - i dette tilfelle havevaser, ja så fikk han naturligvis sitt våpenskjold masseprodusert. Nettop i Vestjylland kjennes to fremragende eksempler på denne fremgangsmåte, nemlig Hans Langes terracotta-utsmykninger av Brejninggård og Riber Kærgård. Her opptrer byggherrens og hans hustrus våpener som et stadig gjentatt ledd i hele utsmykningen - en opplagt masseproduksjon.

Våpen med ørnclår har vært ført av flere slekter, bl.a. familien Urne. Hjelmtegnet med to ørnclår kunne tyde på at det dreiet seg om slekten Urne.

Det viste seg også at det som var blitt betegnet som sceptere egentlig var pokaler

Ill. 3. Slekten von Dewitz' våpen. Fra Genealogisches Handbuch des Adels. Adelslexicon. Bd. 2. Limburg a. d. Lahn 1974.

The coat of arms of the von Dewitz family. From Genealogisches Handbuch des Adels. Adelslexicon, Vol. 2. Limburg a.d. Lahn 1974.

med løkk og at det var våpen for slekten von Dewitz fra Mecklenburg (ill. 3). Slekten er ikke opptatt i den danske adel, men noen medlemmer har gjort tjeneste i Danmark og vel også i Norge (O. Ovenstad 1948, I, s. 241). Slekten finnes derfor i det gamle adelsleksikon. Den von Dewitz det her er tale om er Ulrich von Dewitz som i følge Urne-stamtavlen i Danmarks Adels Aarbog 1904 ble gift med Magdalene Sibylle Urne mellom 9. oktober 1660 og 4. mai 1661.

Prange nevner i sin artikkel at det finnes en liten stamtavle over slekten von Dewitz utarbeidet av Louis Bobé, men godt gjemt i et tillegg til hans store arbeid om Reventlowslekten. Det fremgår herav at Ulrich von Dewitz, som akkurat som sin far skrev seg til det tyske godset Cölpin, i 1635 kom til Sorø akademi. Siden ble han hofjunker og fikk derpå en militær karriere med poster rundt om i Danmark. Blant annet var han kommandant i Fredericia 1676-78, og han døde 28. februar 1680. Omkring 1660 ble han gift med Magdalene Sibylle Urne. Men da hun døde (uvisst når), giftet han seg i 1675 med sin kusine Birgitte Elsebeth Hahn.

Prange viser også til to våpentavler på Montergårdens karnap i Odense. På den underste ser man Birgitte Elsebeth Hahns fedrene og mødrene våpener (Hahn og Blücher) holdt av to løver og ledsaget av årstallet 1667. Over den er anbrakt en lignende tavle. Den viser våpen for Ulrich von Dewitz og Birgitte Elsebeth Hahn samt årstallet 1681. Tavlene omtales i Trap. Men der er omtale og beskrivelse mere villedende enn veiledende. Imidlertid har Trap en annen opplysning, nemlig at gården Soholm i Taulov sogn ved Fre-

dericia i 1666 ble utlagt til major Ulrich von Dewitz, men at den i 1688 inngikk i ryttergodset. Søholm ligger, målt i luftlinje, knapt 40 kilometer fra Sønderskov. Men det er også den nærmeste kontakt Prange har funnet mellom von Dewitz og "vår" herregård.

Prange oppsummerer med at vasene fra Sønderskov tidligst kan være laget etter at Ulrich von Dewitz og Magdalene Sibylle Urne giftet seg i 1660 eller 1661 og ikke senere enn 1675, da von Dewitz inngikk nytt ekteskap. Dette er også den eneste forbindelse mellom von Dewitz og Urne. Men det er litt nedslående å konstatere at Sønderskov aldri har vært eiet av ekteparet von Dewitz/Urne. Videre har Søholm i Taulov neppe vært en så betydelig besittelse at vasene har vært anvendt der.

Men det er en annen tolkningsmulighet som Mogens Bencard gjorde oppmerksom på. Etter hans erfaring kan for eksempel sølvtøy, som blir gitt som gave, være forsynt med giverens navn og våpen - og ikke mottakrens. Det reiser spørsmålet om ekteparet von Dewitz/Urne kjendte eierne av Sønderskov i perioden 1660-75? Det dreier seg om to personer, nemlig Mandrup Due, som døde 1660 og hans sønn Jørgen Skeel Due.

Så usannsynlig er vel ikke dette, når man tenker på hvor mobil adelen den gang var. De hadde både Danmark og Norge hvor de kunne gjøre tjeneste og ektefelle ble ikke hentet bare fra nærmeste herregård. Så det er vel ikke så usannsynlig at ekteparet Dewitz/Urne kan ha hatt venner 40 km borte.

Mens jeg grunnet på dette, slo det meg at det vel var et Urne-våpen i Kirkesamlingen i Vitenskapsmuseet i Trondheim

(som for ikke mange år siden het Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab. Museet). Det måtte jeg studere nærmere og Kirkesamlingen er ikke mange skrittene fra der jeg har mitt daglige virke.

Urne-våpenet viste seg å være plassert sammen med et Arenfeldt-våpen. Under Urne-våpenet er bokstavene F·W· og under Arenfeldt-våpenet bokstavene F·K·A· Hvis man vet at en Urne har vært lensmann for Trondhjems len på 1600-tallet, vil man begynne å lete der. Det viste seg at det måtte være Frederik Urne til Aslev, Bregentved (Ringsted herred) og Kragerup (Løve herred). Foruten andre poster hadde han vært befalingsmann i Trondhjems len i årene 1642-56. Han døde i København 12. april 1658. Frederik Urne var gift med Karen Hansdatter Arenfeldt (1598-1673). F·K·A· = Fru Karen Arenfeldt. Våpnene er skåret i tre og malt. Over treskjoldene henger to tilsvarende våpen utført i gips. Hva våpnene opprinnelig har prydet er vanskelig å se, muligens har de vært på et par benkevanger. Det ser vi på to andre våpen på det samme fotografi. De er for Urnes forgjenger som befalingsmann i Trondhjems len, nemlig Hr. Oluf Parsberg og hans hustru Fru Karen Kruse. Parsberg var befalingsmann for Trondhjems len i årene 1629-42. Benkevangerne er fra Ranem kirke i Overhalla i Nord-Trøndelag (ill. 4). Men hvor var Urne og Arenfeldt fra? Mens det blir gitt opplysning om Parsberg og Kruse, var det ingen skilting av Urne og Arenfeldt. De må ha blitt uteglemt.

Ved henvendelse til Arkcologisk avdelings kontor fikk jeg opplyst at de to våpnene var fra Melhus gamle kirke 20 km syd for Trondheim. Til tross for sterk

Ill. 4. Fra Kirkesamlingen i Vitenskapsmuseet, Trondheim. Til venstre to benkevanger med våpen for Hr. Oluf Parsberg (HOP) (delt, øvre felt rødt og nedre felt kløvd av svart og sølv) og Fru Karen Kruse (FKK) (i svart en blå jodehatt med rød brem og gull dusk). På veggen til høyre, våpen for Fru Karen Arenfeldt (F·K·A·) og Frederik Urne (F·W·). Øverst gipsavstøpninger av samme våpen. Arenfeldt-våpenet er ikke kløvd, men viser i rødt en svart gullbevæpnet dobbelt-orn. Urne-våpenet som i rødt viser et svart gullbevæpnet orneben er courtoisie-vendt. De to våpen burde ha byttet plass.

Objects in the ecclesiastical exhibition at the Museum of Natural History and Archaeology, Trondheim. On the left are the arms of Herr Oluf Parsberg (HOP) (per fess gules and in base per pale sable and argent) and his wife Fru Karen Kruse (FKK) (sable a Jew's cap azure bordered gules and tasselled or), from ornamented pew ends. On the wall to the right are the arms of Fru Karen Arenfeldt (F·K·A·) and Frederik Urne (F·W·). Above, a plaster cast of the same arms. The Arenfeldt arms are not per pale, but gules a double-headed eagle displayed sable armed or. The Urne arms, gules an eagle's leg sable armed or, are turned by courtesy. The two arms should have changed places. Photo: Per Frederiksen.

motstand fra faglig hold, ble kirken som da var 700 år gammel, revet ned i 1890, for å gi plass for en større kirke. Det var i den store "rivningsperioden" 1847-1890. I det tidsrommet mistet Norge 40 stenkirker og 38 stavkirker. Noc av inventaret fra den gamle kirken ble overført til Vitenskapsmuseet.

Ved Arkeologisk avdeling fikk jeg også vite at det var våpen for Frederik Urne og hans hustru Karen Kruse. Men det stemte jo ikke. Ved hjelp av Danmarks Adels Aarbog 1893 (Arenfeldt) og 1904 (Urne) og Sven Tito Achen (1973) kunne jeg vise at det var snakk om Urnes ørneben med klo og Arenfeldts våpenskjold kløvd av rødt og sølv med en dobbeltørn i motsatte farver. Gleden var derfor stor over å få rettet opp denne feilen. Muligens har det vært en sammenblanding med Parsberg og Kruse. Begge hustruer het jo Karen. Senere viste det seg at i en eldre inventarliste var opplysningene riktige.

Hva kan vi lære av dette? Selv om vi fremdeles kan få høre at heraldikk er en helt unyttig beskjeftigelse i våre dager er det de som drar nytte av heraldikken. I Universitetsbiblioteket i Trondheim bygger vi opp en samling av heraldisk bestemmelseslitteratur. Fra arkeologer, arkitekter, historikere, kunsthistorikere og den menige mann og kvinne får vi henvendelser med spørsmål om våpen og segl. Mitt inntrykk er også at dette har øket med årene. Som heraldikere har vi derfor en oppgave, og om vi ikke selv kan svare på spørsmål, kan vi henvende oss til en av våre heraldikervenner. Jeg tror jeg i årenes løp har plaget alle redaktører av Heraldisk Tidsskrift med spørsmål, for ikke å snakke om alt dr. Ole Rostock har vært nødt til å svare på.

Jeg vil takke Knud Prange for lån av bilder til ill. 1 og 2 og for gode råd i forbindelse med min artikkel.

Summary

When Sønderskov Manor near Ribe was restored some years ago, fragments of 24 large garden vases were found. These could be grouped into 4 principal types, no. 2 being decorated with "imitated coats of arms". However, the Danish heraldist, Knud Prange, identified them as the arms of the Danish noble family Urne (an eagle's leg) and the noble family von Dewitz of Mecklenburg (three covered cups). The arms must refer to Ulrich von Dewitz and his wife Magdalene Sibylle Urne. Ulrich von Dewitz owned the estate of Søholm, 40 km from Sønderskov, from 1666 to 1688. Members of the von Dewitz family served in the Danish and Norwegian armies.

Søholm was never so important that the vases would have been used there, but we know that silver given as a present could be equipped with the name and arms of the donor. This raises the question of whether the couple, von Dewitz/Urne, knew the owners of Sønderskov during 1660 - 75, either Mandrup Due who died in 1660 or his son Jørgen Skeel Due.

The ecclesiastical exhibition at the museum of Natural History and Archaeology in Trondheim has an Urne coat of arms with the letters F·W· placed together with the Arenfeldt arms bearing the letters F·K·A· This proved to be the arms of Frederik Urne (-1658) of Alslev, Bregent-

ved (Ringsted) and Kragerup (Løve) and his wife Karen Hansdaughter Arenfeldt (1598-1773). Urne was Lord Lieutenant of Trondheim fief from 1642 to 1656. The arms are carved in wood and are painted. Above them, the same are cast in plaster. Perhaps the arms had been placed on pew ends. According to the archaeology department at the museum, the arms derive from the 700 year-old church at Melhus, 20 km south of Trondheim, which was demolished in 1890 to make space for a larger church. However, its information about the name of the lady, said to be Karen Kruse, was incorrect. Frederik Urne never married a Kruse, and the arms of the lady are not the Jew's cap of Kruse, but the doubleheaded eagle of Arenfeldt. The archaeologists were pleased to have the mistake rectified, and it may be concluded that heraldry is a very useful auxiliary science for archaeology, history and art history.

Litteratur og noter:

Sven Tito Achen: *Danske adelsvåbener. En heraldisk nøgle*. 1973.

Louis Bobé: *Efterladte Papirer fra den Reventlowske Familiekreds*. Bd. 8. 1917, tillæg s. 77. Boken inneholder et tillegg med "Fremmed Adel i Danmark i anden Halvdel af det attende Aarhundrede".

Danmarks Adels Aarbog 1893, 1904.

Paul Gantzer: *Geschichte der Familie von Dewitz*. Bd. 1-3. Halle a. S. 1912-1918.

Genealogisches Handbuch des Adels. Adels-

lexicon. Bd. 2. Limburg a. d. Lahn 1974. J.C.W. og K. Hirsch: *Danske og norske officerer 1648-1814*. Manuskript i Rigsarkivet, København. Mikrofilm i Universitetsbiblioteket i Trondheim.

Lexicon over adelige Familier i Danmark, Norge og Hertugdømmene. Bd. 1. u.å. (1782-1813), tab. XX, beskrivelse s. 117.

Melhus kirke - 100 år. 1892-1992. Melhus 1992. Olai Ovenstad: *Militærbiografer, den norske hærs officerer fra 18. januar 1628 til 17. mai 1814*. Bd. 1. Oslo 1948. Friderich (Frederik) von Dewitz, yngre bror av Ulrich, tjenestegjorde 23.7.1657-20.3.1658 i Norge som kornett ved oberstløytnant Michael Ecksteins ryttere, før han i september 1658 kom til Danmark som løytnant i rittmester Unckens kompani.

Knud Prange: At gavne og fornøje - lidt om en heraldisk lystvandring på Kunstindustrimuseet i 1980. *Heraldisk tidsskrift*. Bd. 5, nr. 46, 1982, s. 249-260.

Artikkelen gir eksempler på identifisering og datering av gjenstander med heraldisk utsmykning.

Knud Prange: Havevaserne på Sønderskov- eller heraldikkens nytte. *Mark og Montre. Museerne i Ribe Amt*. 1993, s. 15-18.

Gerhard Schøning: *Reise som giennem en Deel af Norge i de Aar 1773, 1774, 1775 på hans Majestæt Kongens Bekostning er gjort og beskrevet av Gerhard Schøning*. Udg. af det Kongelige Norske Videnskabers Selskab i Trondhjem i Anledning af dets 150-Aars Jubilæum. Bd. 2. Trondhjem 1910. Schøning gir på side 230-233 beskrivelse av "Melhus Hoved-Kirke" og kirkens inventar, men han nevner ikke våpnene for Frederik Urne og Karen Arenfeldt.

J.P. Trap: *Danmark*. 5. udg. Bd. 5. København 1957, s. 92; Bd. 8. København 1963, s. 1160.

Ole Rostock

31.10. 1912 - 14.4. 1995

Vi har mistet en god ven, en kyndig heraldiker, en stor samler og en af selskabets grundpiller gennem mere end en menneskealder.

Ole Rostocks sans for - og glæde ved - systematik kombineret med en formidabel flid skabte ham en unik position i den heraldiske verden. Allerede i Det Danske Selskab for Heraldik og Sfragistik var han sekretær i omkring 12 år, han var med til at oprette Societas Heraldica Scandinavica i 1959, han var vores uforlignelige sekretær i 29 år og ind imellem tillige kasserer. Det var derfor yderst fortjent at han blev æresmedlem i Selskabet. Formænd og bestyrelsesmedlemmer gik og kom - Ole var det faste holdepunkt.

Ole Rostocks heraldiske bibliotek var Danmarks - måske Nordeuropas - bedste, og det var den helt nødvendige basis for at han (sammen med Sven Tito Achen) kunne udgive det fremragende værk: "Dansk heraldisk bibliografi 1589-1969". Et arbejde han løbende førte ajour indtil det allersidste. I kraft af biblioteket og sin omfattende heraldisk ordnede våbenhc-

rold var han vel nok den mest kyndige og drevne opklarer af anonyme våbener, vi har kendt i Danmark. Hans viden og detektive sans var til glæde for auktionshuse, samlinger og alle interesserede. Ole var large med sin tid og sin grundfæstede viden. Selv om hans omfattende samlinger var skabt ud fra et personligt ønske om at skabe oversigt, så gik man aldrig for-gæves til ham for at få hjælp. Hans sidste trykte arbejde: "Nøgler til 808 skandinaviske skjoldholdere" ligger i klar forlængelse af denne holdning.

Ole Rostock havde været ansat på Mikrobiologisk Institut, hvor han i flere perioder var institutbestyrer og på Statens Serum-institut hvor han havde arbejdet nært sammen med den senere nobelpristager, professor Jerne - et samarbejde der medførte at han blev æresdoktor.

Ole Rostock har for stedse indskrevet sit navn i dansk heraldiks historie, og vi, der har haft glæden af at kende ham, vil aldrig glemme ham.

Knud Prange

Vedr. ældre numre af HERALDISK TIDSSKRIFT, HERALDISKE STUDIER, SHS-slips OG SHS-blazer-badges (back-numbers of Heraldisk Tidsskrift, publications on heraldry, the SHS-armorial tie and blazer-badges, for sale):

Følgende numre kan stadig købes: 4, 7, 14, 18, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49-50 (jubilæumsskriftet), 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70. - Pris pr.stk. Dkr. 70, nr. 49-50 dog Dkr. 300.

Register til Heraldisk Tidsskrift, bind 5, 1. halvdel, nr. 41-48. Dkr. 10.

Heraldiske Studier nr. 1. Knud Prange: Våbenanetavlen. Dkr. 40.

Heraldiske Studier nr. 2. J.C.Bille Brahe: Gravmindernes Vidnesbyrd. Dkr. 50.

Heraldiske Studier nr. 3. Ole Rostock: Nøgle til 808 skandinaviske skjoldholdere. København 1990. Dkr. 60.

Heraldik i Norden (=Heraldisk Tidsskrift nr. 49-50). Dkr. 300.

Blazer-badges (guldtrækkeri). Dkr. 100.

SHS-slips (mærkeblåt med våben i farver). Dkr. 100.

Alle priser er excl. porto (all prices in Danish kroner and excl. postage).

Bestillinger stiles til (please send your order to):

SEKRETARIATET
Maltevangen 15
DK-2820 Gentofte, Danmark

HERALDISK TIDSSKRIFT

Udgives af SOCIETAS HERALDICA SCANDINAVICA, hvis medlemmer modtager det gratis. Tidsskriftet udkommer med to numre årligt, i marts og oktober. Medlemskab koster pr. år Dkr. 200. Medlemskab én gang for alle (kun for personer): det 20-dobbelte. Heraldisk Tidsskrift kan ikke købes i løssalg.

Redaktør

Poul greve Holstein, Livjærgade 29⁴, DK-2100 København Ø, Danmark.

Redaktionsudvalg

Konsträren Karl-Gustav Hedberg, Hoplaksvägen 12 B 30, SF-Helsingfors 33, Finland.

Tandlæge Per Hougaard, Asylgade 6, DK-4000 Roskilde, Danmark.

Ph.D.-stipendiat, cand.phil. Peter Kurrild-Klitgaard, Institut for Statskundskab, Københavns Universitet, Rosenborggade 15, lok. 415, DK-1130 København K, Danmark.

Førstebibliotekar, cand.real. Harald Nissen, Dalen hageby 54, N-7000 Trondheim, Norge.

Hovrättsråd, jur.kand. Erik greve Spens, Wittstocksgatan 28, S-115 27 Stockholm, Sverige.

Amtsdirektør, cand. jur. Ernst Verwohlt, Strandengen 4, DK-4000 Roskilde, Danmark.

Societas Heraldica Scandinavica

Stiftet 1959 i København, er samlingspunktet for alle heraldisk interesserede i Danmark, Finland, Island, Norge og Sverige. Heraldisk Selskab har styrelsesmedlemmer i alle de nordiske lande, og foruden Heraldisk Tidsskrift udsender det skriftserien *Heraldiske Studier*.

Heraldisk Selskabs styrelse

Arkivar, cand.phil. Nils G. Bartholdy, Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9, DK-1218 København K, Danmark.

Avdelingschef, fil.kand. Tom C Bergroth, PB 675, SF-20101 Åbo, Finland.

Advokat Hans Cappelen, Olav Vs gaten, N-0161 Oslo, Norge.

Sekretær Carsten Frölich, Maltevangen 15, DK-2820 Gentofte, Danmark (sekretær).

Poul greve Holstein, Livjærgade 29⁴, DK-2100 København Ø, Danmark (redaktør).

Statsheraldiker, fil.dr. Clara Nevéus, Riksarkivet, Box 12541, S-102 29 Stockholm, Sverige.

Universitetslektor, mag.art. Knud Prange, Degnemose Allé 26, DK-2700 Brønshøj, Danmark (formand).

Toldinspektør Erling Svane, Hovgårdsvej 3 A, DK-3060 Espergærde, Danmark (kasserer).

Departementschef Birgir Thorlacius, Bólstaðarhlíð 16, IS-105 Reykjavík, Island.

Antikvar, cand.mag. Allan Tønnesen, Ålholmvej 78, DK-2500 Valby, Danmark (næstformand).

Cand.phil. Susanne Vogt, Bernhard Bangs Allé 8, 2-54, DK-2000 Frederiksberg, Danmark.

Skrivende medarbejdere i Heraldisk Tidsskrift nr. 71

Fuldmægtig, cand.jur. et art. Bertil A. Frosell, Bülowvej 30 A, DK-1870 Frederiksberg C, Danmark.

Statsheraldiker, fil.dr. Clara Nevéus, Riksarkivet, Box 12541, S-102 29 Stockholm, Sverige.

Førstebibliotekar, cand.real. Harald Nissen, Dalen hageby 54, N-7000 Trondheim, Norge.